

Ali Muhammed Afgânî'nin “Bir İdam Mahkûmu” ve Aziz Nesin'in “Surnâme” Adlı Eserlerinde İdam Cezası

The Death Penalty in Ali Mohammad Afghani's “Sentenced To Death” and Aziz Nesin's “Surname”

Ramyar MAJIDI¹

Öz

Bu çalışmada çağdaş Türk edebiyatının önemli yazarlarından Aziz Nesin'in *Surnâme* adlı romanı ve çağdaş İran edebiyatının önde gelen yazarlarından Ali Muhammed Afgânî'nin *Bir İdam Mahkûmu* isimli hikâyesi üzerine karşılaştırmalı bir inceleme yapılmıştır. Her iki yazar ele aldığımız eserlerde bir idam mahkûmunun son anlarını, insanın zaman içerisindeki değişim ve gelişimini ve idam hakkında düşüncelerini eserleri yoluyla aktarmıştır. İdam meselesine ve insana yaklaşımları birbirlerine benzeyen bu iki yazar; eserlerinde bu konuyu edebi olarak iki farklı şekilde ele almıştır. Biri roman diğeri hikâye olan bu iki eserin ortak özelliği kültürel açıdan içerdikleri bilgilerdir.

İdam, farklı suçlara verilen bir ceza türü olarak yıllar boyunca hem İran, hem Türk toplumunda tartışmalara yol açmıştır. Ayrıca kadınlar; eserlerin ana karakterleri arasında yer almazsa bile, iki yazarın eserlerinde kadınların toplumdaki durumu ve meselelerine değinilmiş; kadına karşı şiddet, kadın hakları ve idamın aile üzerine etkisi eleştirilmiştir. Ülkelerinde sosyal gerçeklik alanında eser veren ve bu yüzden toplumsal meselelere dikkat eden her iki yazarın eserlerini karşılaştırarak aslında her iki toplumun büyük bir kısmının bu iki konu üzerine düşüncelerini karşılaştırmış oluruz. Çalışmamızda eserler üzerine incelemeler yaptıktan sonra yazarların başka eserleri ve hayata bakışları üzerine yazılmış olan araştırmaları da dâhil ederek karşılaştırmalı bir sonuca varılmıştır. .

Anahtar Kelimeler: Aziz Nesin, Ali Muhammed Afgânî, Karşılaştırmalı Edebiyat, İdam, Suç ve Çevre, Kadın Meselesi

ABSTRACT

This study performs a comparative analysis between the novel *Surname* by Aziz Nesin (2021), an important writer in contemporary Turkish literature, and the story *Sentenced to Death* by Ali Mohammad Afghani (2000), one of the leading writers of contemporary Iranian literature. The study discussed how both authors in their works convey the last moments of a death row prisoner, the change and development of human beings over time, and their thoughts on capital punishment. These two writers have similar approaches to the issue of death and human beings yet dealt with these subjects in two different ways in their works. The two common features of these two works are the cultural information they contain.

¹Gazi Üniversitesi, Ankara, Türkiye

ORCID: R.M. 0000-0003-3102-8420

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Ramyar Majidi (Doktora Öğrencisi),
Gazi Üniversitesi, Ankara, Türkiye
E-posta: ramyar.majidi@gmail.com

Başvuru/Submitted: 28.10.2022

Revizyon Talebi/Revision Requested:
11.11.2022

Son Revizyon/Last Revision Received:
26.12.2022

Kabul/Accepted: 08.01.2023

Atıf/Citation: Majidi, Ramyar. "Ali Muhammed Afgânî'nin "Bir İdam Mahkûmu" ve Aziz Nesin'in "Surnâme" Adlı Eserlerinde İdam Cezası," *Şarkiyat Mecmuası - Journal of Oriental Studies* 42 (2023), 293-312. <https://doi.org/10.26650/jos.1195960>

Capital punishment is a type of punishment given to various crimes and has led to debates in both Iranian and Turkish society over the years. In addition, the status and issues of women in society are mentioned in these two authors' works, despite not being among the main characters. These works criticize violence against women, women's rights, and the effect of capital punishment on the family. By comparing the works of Aziz Nesin and Ali Mohammad Afghani as two authors who've both written work in the field of social reality in their countries and therefore have paid attention to social issues, this article actually compares the thoughts of a large part of both communities regarding these subjects. After examining the works, the study arrives at a comparative conclusion by including the research that has been written on other works from these authors, as well as their perspectives on life..

Keywords: Aziz Nesin, Ali Mohammad Afghani, Comparative Literature, Capital Punishment, Crime and the Environment, Women's Issues, Death Penalty

EXTENDED ABSTRACT

The death penalty, also known as capital punishment, is one of the severest types of punishment in many countries' justice systems in the modern era. As the world's modern Western countries, especially European countries, have started to suspend capital punishment for certain crimes, people in other countries around the world have also started to ask their governments to change and amend their systems. While this might be easier for non-Muslim countries, suspending different types of executions always not easily accepted by the governments in Islamic countries such as Iran and Türkiye, where the death penalty is an important punishment for specific crimes. One of the most significant parts of the process when Türkiye began its steps toward joining the European Union involved suspending the death penalty for certain crimes. As a result, Türkiye's government after some time finally accepted preventing this type of punishment. However, despite all the societal pressures in Iran, especially from civil associations and NGOs, the government has yet to accept this compromise especially due to religious reasons. Although recent years have seen Iran's judicial system begin to decrease the number death sentences handed out to people, this number still appears to be quite high. Due to the fact that no accurate statistics have been provided regarding executions inside Iran and foreign media have presented different statistics in this regard depending on their policies and relations with Iran, These figures have many differences, so is not possible to comment on this. Due to the fact that no accurate statistics have been provided regarding executions inside Iran and foreign media have presented different statistics in this regard depending on their policies and relations with Iran, These figures have many differences, so is not possible to comment on this. It should also be noted that this article does not have any political purpose. So we prefer not to mention the relevant statistics due to their political dimensions.

These important challenges in Iran and Türkiye have always been an important aspect of the literature, particularly the social literature. Aziz Nesin in Türkiye and Ali Mohammad Afghani

in Iran are both very famous authors for their social literary works. Aziz Nesin is known for his humorous literary works, and his novels and stories are full of social criticism and humor. *Surname* is one of his unique little-known novels in which he tells the story of Hayri, a normal young barber shop owner who'd been harassed and raped by one of his shop's neighbors for a long time. After a long period of sexual harassment and feeling bad, Hayri one day decides to get revenge by raping that rapist's young boy. He regrets the moment he commits the rape, but the child's shouting causes him to choke the child. Hayri, who'd never committed any other crime during his life, was imprisoned and ultimately sentenced to death. The novel's overall story is about Hayri's life and problems in jail and how encountering people who'd committed different types of crimes made deep changes to Hayri's characteristics. The person who had been fully innocent and normal apart from his revenge starts to become violent after his time spent in jail. The novel is about the developments and changes in a person's personality.

Unlike Aziz Nesin's novel, Ali Mohammad Afghani's work is a short story. Ali Mohammad Afghani is one of the most famous social authors in Iran's literary history and known especially for his novel *Madam Ahoo's Husband*. Although Afghani never claimed the same attention in his later works, his first novel strengthened his position on Iran's literary history. All his works including his first novel have a social substructure that mostly involve women's place in society and their problems and challenges. His "Mahku ba A'dam" [sentenced to death] is one of a collection of short stories in the book of the same name. This story is the main story of the book and concerns Berage, who man works in a public bath in a small city in Iran. He gets sentenced to death for murdering a person at his workplace, a Loan shark who had made many problems for the city's people. No one knows the events that occurred between them, and Berage never talks about it except to say he'd killed him because of his crime. However, the hero and main character in Afghani's short story is not Berage, the person sentenced to death, but his cellmate, Zeki. Zeki is a very famous criminal in the city and had received an extensive sentence for his crimes.

Berage needs to pay a punitive amount of money to Surer's family in order to not be executed for his crime. This type of sentence helps people have a chance at not being executed by the government and at being forgiven by the victim's family. Once paid, the government reduces the sentence to an extensive prison term.

Berage asks to see his only friend in jail before announcing his death sentence, during which Zeki, who'd been a criminal and violent character throughout the whole story, changes in a moment and decides to help his friend by selling his only land and paying for Berage's reduced sentence.

Given that, the two stories' main common problem and challenge involve the development of people's character over time. Also, both countries have received a lot of criticism about capital punishment and human rights. These two authors share similar opinions in this regard. The characters in both stories feel utopic about countries and a world without the death penalty and capital punishment. Similarities also exist regarding women's status and place in Iran and

Türkiye, as well as people's feedback concerning the countries' death sentences and justice systems.

The most important difference between the two works occurs in the stories' conclusions. Aziz Nesin's novel finishes with the death of the main character as the last person to be sentenced to death in Türkiye, while Afghani's story finishes with the freedom of the condemned in addition to the main character's desire for freedom.

This study attempts to compare these two authors' works with regard to social thoughts concerning capital punishment and its social effects in particular, as well as women's issues in both countries.

Giriş

İran ve Türkiye'nin komşu ülkeler olmaları; aralarında dini, kültürel ve toplumsal benzerliklerin oluşmasına sebep olmuştur. Özellikle tarih boyunca edebiyatları arasında yakın bir ilişki kurulmuş olup her iki ülke edebiyatının birçok yazar ve şairleri birbirlerinden etkilenerek önemli eserler kaleme almıştır. Bu ortaklıklar sebebiyle ise bu iki ülkenin akademik camiasında bir diğerrinin edebi eserleri üzerine yazılar ve makaleler yazılmış, eserler ve düşünce dünyaları incelenmiş, eleştirilmiştir.

Her iki ülke edebiyatlarının dönüm noktası ise bir nev'i iki ülkedeki modernleşme dönemlerinin başlangıcı sayılabilmektedir. Modernleşme, Batılılaşma veya aydınlanma olarak adlandırılan bu dönemlerin başlamasıyla İran ve Türkiye'deki siyasi ve toplumsal değişimlerinin yanı sıra edebi eserler ve edebiyatçıların düşünce dünyası da derin değişimlere uğramıştır. Türkiye'de 1839 tarihinde Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesi, İran'da ise 19. yüzyılın ilk yıllarında ortaya çıkan Meşrutiyet Dönemi; Batı aydınlanmasının edebiyatçıları, düşünürleri ve toplumla ilk ciddi temasları sayılmaktadır.

Bu tarihlerden sonra her iki ülkenin edebiyat camiasında o zamana kadar hiç görülmemiş olan eski edebiyat ve dili eleştirmek, toplum eleştirisi, millet, vatan vs. gibi düşünceler ortaya çıkmaya başlamış. Zaman geçtikçe bu eleştiriler daha ağır ve keskin olmuş, toplumun ve siyasi sistemin çok önemli noktaları hedef alınmıştır. Din, özgürlük, evlilik, seçim, hak ve hukuk, eğitim, kadının toplumdaki yeri vb. toplumsal meseleler modern edebiyatın ilk yıllarından beri her zaman edebi eserlerde işlenmiş, önemli bir yere sahip olmuştur.

Aziz Nesin ve Ali Muhammed Afgânî 20. yüzyılda eser veren iki yazar olarak birçok eserlerinde toplumsal meselelere yer vermiş, toplumsal eleştiri yaparak toplumun gelişmesini istemiştir. Afgânî'nin İran edebiyatındaki yeri, Aziz Nesin'in Türk edebiyatındaki konumuyla hem şöhret, hem de verdiği eserlerin önemi ve sayısı açısından kıyaslanamaz ancak eserlerinde her zaman toplumsal meselelere yer verdiği için eserleri araştırmacılar tarafından incelenmiş, eleştirilmiştir.

“Ali Muhammed Afgânî İran'da toplumsal romanın zeminini hazırlayan yazarlar arasında yer almaktadır. Gerçi o akademik eğitime sahip değildir. Roman ve hikâye yazmaya sosyal gerçekçilik alanında eser veren Balzac ve Tolstoy gibi yazarlardan taklit yaparak başlamış devam etmiştir.”¹

Afgânî'nin en önemli eseri *Şovhar-i Ahu Hanım* (Ahu Hanım'ın Eşi) 1960 yılında yayımlanmış olup ona büyük bir şöhret kazandırmıştır. Bu eser İran'da yılın romanı seçilerek Afgânî'den beklentileri arttırmış, ne var ki sanatçı bu başarısını hiçbir zaman tekrarlayamamıştır. Bu roman İran edebiyatının gerçekçilik akımında yazılmış olan ilk eseri olarak bilinir². 1925 doğumlu olan Afgânî hayatı boyunca hikâye ve roman türlerinde farklı eserler vermiştir.

1 Zehrâ Rahmânî, “Naqd-i Edebi İctimâ'î-yi Âşâr-i Muḥammed 'Alî Afgânî”, *Gird-i Hamâi-yi Encomeni Gosteriş-i Zabân ve Edebiyyât-i Fârsî-yi Îrân*, (hş. 1395/ 2016), 126.

2 Gilâre Murâdî, 'Abdunnâzer Nâzarîyânî ve Muḥammed Amîn 'Abidîniyâ, “Barresî-yi Mafâhîm-i Ğanâyî Der Român-i Şovhar-i Âhû Ḥânûm, *Neşriye-yi Zabân ve Edebiyyât-i Fârsî-yi Dânişgâh-i Azâd-i Senendec* 48/18(hş. 1400/ 2020), 326.

Araştırmamızın konusu olan *Bir idam Mahkûmu* adlı eseri beş farklı hikâyeden oluşan bir hikâye kitabıdır. Afgânî adı geçen hikâye kitabında diğer eserlerinde olduğu gibi toplumsal meselelere değinmeyi tercih etmiştir. Kitap ismini kitabın en önemi hikayesi olan bir idam mahkumundan almıştır. Bu eser idam cezasına çarptırılmış bir katilin idam edilmeden önceki son anlarını ve kurtulma hikâyesini anlatır.

Aziz Nesin (1915-1995) ise çok yönlü bir edebiyatçı olarak hayatı boyunca farklı edebi türlerde eserler vermiştir. Roman, öykü, hikâye, gazetecilik vs. alanlarda verdiği eserler ile ün kazanan Aziz Nesin, toplumsal aksaklıkları ve bireyin günlük yaşamda karşılaştığı sıkıntıları mizahî bir üslupla eserinde ele aldığından dolayı Türk edebiyatında önemli bir yeri vardır.³

Aziz Nesin'in *Surnâme* adlı romanı, bir çocuğu öldürdükten sonra hapse atılıp idamının gerçekleştirilmesini bekleyen bir mahkûmun son günlerini anlatır ve onun değişim ve gelişim sürecinde nasıl bambaşka bir insan olacağını göstererek idam edilmesini eleştirir. Bu eserde de Nesin, birçok eseri gibi toplumsal eleştirileri ön plana alarak idam cezasının sebep, sonuç ve yansımalarını sorgulamaktadır.

Aziz Nesin ve Ali Muhammed Afgânî'nin bu iki eseri onların idam cezasına bakış açıları ve toplumsal eleştirileri açısından birbirlerine çok benzer noktalara sahiptir. Her iki yazar da eserlerinde ana konuyu işlemekle beraber toplumlarındaki suç ve ceza ilişkisi, hapishanelerin durumu ve kadınların toplumdaki yerini eleştirmiş, sorunları, aksaklıkları göstermeye çalışmıştır. Bu yazımızda her iki eserin içeriğini inceleyerek Afgânî ve Nesin'in idam cezası hakkındaki düşüncelerini belirttikten sonra idam cezası hakkında düşünceleri ve ona yaklaşımlarını karşılaştırmayı planlamaktayız.

1. İran ve Türkiye'de İdam

İdam cezası tarih boyunca toplumların bir parçası olarak diğer cezalarla beraber uygulanmıştır. Hamurabi Kanunları'nda 25 farklı suça ölüm cezası öngörülmüştür. Daha sonra M.Ö. 14. yüzyılda Hitit Kanunlarında ve M.Ö. 7. yüzyılda Yunanistan'da Drakon Kanunları'nda ölüm cezası yer almıştır.⁴ Sümerler, Yunanlılar, Romalılar ve dünyanın birçok milleti tarihte idam cezasını, kendi ceza kanunlarının bir parçası olarak uygulamıştır. Cezaların uygulanma şekli ve türü her toplumun gelenek, kültür, din, hukuk vs. gibi etkenlerinin etkisinde değişiklik göstermektedir. Tarihteki birçok devlet idam cezasını şehir meydanlarında halkın gözü önünde uygulamayı tercih etmiştir. Bunun önemli amacı bir iktidar gösterisi olarak insanları korkutmak veya ibret vermektir. Modern çağda ise yavaş yavaş ceza kanunlarının değişmesiyle birçok ülkede idamlar hapishanelerde yapılmakta, halka sonradan bildirilmektedir. İdam cezasının en önemli amacı ağır suçlar işlemiş suçlulara uygulamak suretiyle topluma bir ibret oluşturarak, suçların tekrar edilmesini engellemek ise de çağdaş dönemlerde modern hukuk, düşünce, felsefe ve sosyoloji bilimlerinin gelişmesiyle eleştirilmiş, birçok ülkede uygulanması durdurulmuş bir

3 Fatma Balaban, "Aziz Nesin'in Hikâyelerinde Yapı ve Tema", (Yüksek Lisans Tezi, Kocatepe Üniversitesi, 2006), 22.

4 Ahmet Cevdet Aşkın, "Bir İktidar Gösterisi Olarak Halka Açık İnfazlar", *İletişim Dergisi* 4/4, (2019), 37.

cezadır. İnsanın bir birey olarak sürekli değişimde olması ve bu değişimin bireyi suçu işleyen kişiden farklı kılabilmek ihtimali, bu eleştirilerin ana konusudur.

Araştırmamızın konusu olan her iki ülkenin tarihine baktığımız zaman özellikle İslam'ın kabulüne yakın dönemlerde İslam hukukuna göre uygulandığı söylenebilir. İdam, İslam hukukunda Kur'an-ı Kerim'e göre uygulanabilen bir cezadır. '*İslam'da hükümler değiştirilmezdir. Ama insanın, aynı konu hakkında farklı durumlarda görüşleri değişebildiğine göre*; bir konu bir hükmün altından çıkarılıp başka bir hükme göre değerlendirilebilir.'⁵ Yani bazı yerlerde bir suç için uygulanan bir ceza, farklı dönemlerdeki durum ve etkenlerden hareketle artık hukukçular veya din adamlarının kararıyla uygulanmayabilir veya başka bir ceza ile değiştirilebilir. Bunun önemli örneklerinden biri eskiden hırsızlık için uygulanan el kesme veya taşlama cezalarıdır. Bu cezalar zaman içerisinde ve modern çağların ihtiyaçları doğrultusunda artık yerini başka cezalara bırakmıştır. Aynı şekilde idam cezasının uygulanması da farklı durumlarda farklı sebeplerden dolayı değiştirilebilir ya da durdurulabilme imkânına sahiptir. İslam hukukunda genel olarak ölüm cezası ile cezalandırılan suçlar, adi ve siyasi suçlar olarak iki kategoride ele alınabilir. Adli suçlar kapsamında kısas ve reem cezası, siyasi suçlarda ise hirabe⁶, bağy⁷ ve irtidat⁸ suçlarına verilen ölüm cezaları söz konusudur.⁹ Ancak bu cezanın uygulanma şekli ve uygun görülmesi için gereken şartlar İslam'ın mezhepleri ve mezheplerdeki ekollere göre değişiklik göstermektedir. İslam hukukunda idam cezasının uygulanması bazı konularda Kur'an-Kerim'in ana metninden hareketle alınmışsa da bazı konularda rivayetler, sünnet ve din adamlarının kararları esas alınmıştır. Örnek olarak zinadan dolayı uygulanan idam cezası Kur'an-ı Kerim'de yazılı değildir.¹⁰

İran'ın yakın tarihine baktığımız zaman idam cezasının Kaçar döneminde farklı şekillerde uygulandığını görürüz. Bu idam türlerinin çoğu çok sert ve suçluya acı çektiren idam türleridir. '*Michel Foucault'un kastettiği Acıyı sonsuza kadar sürdüren "bin defalık ölüm" den (Mille Morts) ta ölümü hemen gerçekleştiren kafa kesmek bunun örnekleriymiş. Bin defalık ölümün en önemli örneklerinden biri "çarımhta çivilemek" imiş. Bu idam tarzında suçlunun el ve ayaklarını bir tahtaya çivileyip herkesin görebileceği bir yerde ölene kadar bırakıyorlarmış. İdamın gerçekleştirilmesi için önce idam edilecek suçlunun fotoğrafı çekirilip Şah'ın huzuruna götürülüyormuş. Onaylandıktan sonra ise suçluyu idam darağacının yanına götürüp onunla biraz muhabbet ettikten sonra sakinleşmesi için ona nargile veriliyor sonra da idam ediliyormuş.*'¹¹

5 Muhammed Ca'feri Harandî, "Nigareş-i Bi Mucâzât-i İ'dâm Der İslâm", *Neşriye-yi Fıkâh ve Mabâni-i Hukuk* 8 (hş. 1386/2007), 225.

6 Eşkriyalık (klasik literatürdeki adıyla hırabe veya kat'u't-tarik) genelde silâhla yahut başka bir şekilde zor kullanarak yol kesip veya baskın yapıp mala ve cana tecavüz, kamu düzenini ve asayiş-i ihlâl olarak anlaşılır.

7 Bu suç asil olarak siyasal iktidarı zayıflatmayı, yıkmayı veya değiştirmeyi amaç edinirken bu amaç doğrultusunda kullanılacak olan maddi ve manevi silâhları sınıflandırılmak oldukça zordur. Genel olarak siyasi iktidar düzenini hedef alan ayaklanmalar ve çatışmalar bağy suçu içine dâhildir diyebiliriz.

8 İslâm dinini terk ederek başka bir dini kabul etme anlamına gelmektedir.

9 Mehmet Köroğlu, "İslam Hukukunda Ölüm Cezasını Gerektiren Suçlar", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 43 (2015), 236.

10 Aliye Ak, "Avrupa Birliği'ne Uyum Sürecinde Türkiye'de İdam Cezası Tartışmaları (1999-2017)", (Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, 2019), 26.

11 Yakub Hazaî ve Şirzâd Hazaî, "Tahavvol Der Ayinhâ-yi İ'dâm Der Gozar ez Dovre-i Kâçâr Bi Meşrûtiyet ve

Kaçar döneminde daha çok halkın önünde ve ibret vermek amacıyla uygulanan idam cezaları, Şah'ın imzasıyla yapılmaktadır. İlk olarak idam olacak suçlunun fotoğrafı çekilmekte, fotoğraf şahın huzuruna götürülmektedir. Şahın onayı ile de mahkûm idam darağacına götürülerek idam töreni uygulanır. Fotoğrafi çekilen kişinin idam edileceği kesindir. Kanuna göre mahkûmun cesedinin üç gün darağacında kalması gerekir ve özel durumlar hariç bu uygulama geçerlidir.¹² Batı etkisinde İran'da ortaya çıkan birçok değişiklikle beraber hukuk ve ceza kanunu da değişmeye başlamıştır. Nasireddin Şah'ın Avrupa yolculukları etkisiyle ülkede birçok yenileşme ve değişiklik söz konusu olmuştur. Bunlardan biri de idam cezası konusunda gerçekleşir. Nasireddin Şah'ın ikinci Avrupa seyahatinden sonra ilk defa Conte de Monte Forte adında biri Tahran'ın emniyetini düzeltmek üzere görevlendirilir.¹³ Forte'nin yaptığı önemli değişikliklerinden biri idam cezasının yerine uzun süreli hapis cezalarının uygulanmasıdır. Forte birçok suç için hapis cezasının uygulanmasını öngörmüş ve bu şekilde İran'ın emniyet sisteminde önemli değişikliklere sebep olmuştur.

Pehlevî döneminin başlaması ve Rıza Şah'ın tahta geçmesiyle İran'da İdam cezası sadece belli başlı suçlar için uygulanmaya başlamış ve eskisi gibi herhangi bir suç için idam cezasının uygulanmasına son verilmiştir. Pehlevî döneminde idam halkın gözü önünde yapılmamış ve sadece çete başları ve cinayet işleyen kişiler halk önünde idam edilmiştir.¹⁴

İran İslam Devrimi'nden sonra idam, İslam'da belirtilmiş ve uygulanması öngörülmüş bir ceza olarak ceza kanununda hemen yer alır. Bu dönemde her türlü suçlunun cezalandırılması devrim ideolojisinin aktarılması amacıyla daha çok halkın gözü önünde yapılmaktadır. "*Ne kadar devrimin ilk yıllarında suçluların cezalandırılması halkın gözü önünde ve şehrin meydanlarında yapılması yaygınmışsa devamında cezalar daha çok hapishane duvarlarının arkasında verilmiştir. Gerçi hala kimi hâkimler bazı cezaları halka göstermeyi tercih eder ama eskisi kadar açık ortamda idam gözükmemektedir.*"¹⁵

İdam cezası İran'ın bugünkü ceza kanununda önemli bir konuma sahiptir. Avrupa ve Amerika'da idam cezasının kaldırılması üzerine yaklaşımlar; İran'ın eğitim ve hukuk sistemi için büyük bir soruna sebep olmuştur.¹⁶

İran'ın bugünkü ceza kanununda idam cezası ülkeye ihanet, zina, cinayet, uyuşturucu ticareti ile bazı suçların tekrarı konusunda hâkimin takdirine uygun olarak öngörülmüştür.

Pehlevî", *Neşriye-yi Pajûheşhâ-yi Tarihi-yi İrân ve İslâm* 23 (hş. 1397/ 2000), 85.

12 Yağub Hazaî ve Şîrzâd Hazaî, "Taḥavvol Der Ayînhâ-yi İ' dâm Der Gozar ez Dovre-i Kâçâr Bi Meşrûtiyet ve Pehlevî", 86.

13 Muhsin Nûrpûr, Muhammed Cevâd Sa'adeti, "Muṭâla'a-yi Câmî'e Şinâht'i-yi Taḥavvulât-i İ' dâm Der Mala'-i 'Âm Der Câmî'e-yi Pasâ-İnkilâb-i İrân", *Neşriye-yi Pajûheşhâ-yi Hukûkî-i Cezâ ve Curm* 9/17 (hş. 1395/ 2016), 43.

14 Yağub Hazaî ve Şîrzâd Hazaî, "Taḥavvol Der Ayînhâ-yi İ' dâm Der Gozar ez Dovre-i Kâçâr Bi Meşrûtiyet ve Pehlevî", 90.

15 Muhammed Cevâd Sa'adeti, 'Ali Hüseyini, Najafi ve Raḥim, Nevbahâr, "Tabârşenâsi-yi Peyvand-i Keyfar va Kudret Der Nizâm-i Hukûkî-yi İrân", *Pajuheshhâ-yi Hoghûghi Jâzâ ve Jorm Dergisi* 9/17 (hş. 1396/ 2017), 160.

16 Seyyed Muhammed Kiân, "Taṭbîk-i Meşrû'iyat-i Kîşâş-i Nefs Der Nizâm-i Cezâyî-yi İrân ve İslâm Bâ Meşlehet-i İctimâ'î", *Faşlnâme-yi Kânun-i Yâr-i Pâiz*, 3 (hş. 1396/ 2017), 120.

Özellikle Şii rivayetlerine göre idam cezasının uygulanmasının ertelenmesini veya başka bir yönde uygulanmasını tavsiye ettiği için birçok hâkim siyasi suçlar hariç idam cezalarının uygulanmamasını tercih eder.

Türkiye tarihine baktığımızda ise, dini bir yapıya sahip olan Osmanlı döneminde ölüm cezasının ciddi suçlar için uygulandığını söyleyebiliriz. Osmanlı kanunlarında verilen ölüm cezalarına dikkat ettiğimizde İslam ceza kanununun esas alındığı anlaşılır.

“Osmanlı Kanunnamelerinde ve mahkeme kayıtlarında; tecavüz, tütün içme, devletin parasını zimmete geçirme, dinden dönme, at çalma, köle ve cariyeyi kaçırma, alışkanlık haline getirilen hırsızlık, yabancı devletlere yasal olmayan yollardan tahlil ürünleri ihracı gibi suçlarda ölüm cezasının uygulandığı görülmektedir. Osmanlı’da merkezi otoriteyi sarsacak eylemler “bağy” suçu olarak görülmüş ve ölümlerle cezalandırılmıştır. Siyasî tehlike olarak görülen kişi ve durumlarda ayrıma gidilmeksizin üst rütbeli kişilere dahi ölüm cezası verilmiştir.”¹⁷

Osmanlı İmparatorluğu tarihinde farklı dönemlerde değiştirilmiş olan kanunların içinde her zaman idam cezası devam etmiştir. Ancak Tanzimat dönemi ve sonrasında idam cezasının nasıl uygulanacağı konusunda tartışmalar olduğuna dair bilgiler ve kaynaklar bulunmaktadır. Örnek olarak Mehmet Arif Bey tarafından 1909 yılında yazılmış olan “*İdam Cezası: Tarihçesi, Bizde İcra Edilmemesi Esbabı*” adlı makale idam üzerine yazılmıştır. Bu makale İslam hukukunda idam cezasının varlığını tartıştıktan sonra Tanzimat döneminde idam cezasının uygulanması sırasında ne gibi sorunların olduğunu ve sonuç olarak bu sorunların nasıl çözülmesi gerektiğini izah etmiştir.¹⁸

Cumhuriyet döneminde ise Milli Mücadele döneminde (1920’de) çıkarılan Hıyanet-i Vataniye Kanunu’nda da ölüm cezası yer almıştır. 25 Nisan 1920’de Mehmet Şükrü Bey tarafından sunulan kanuna göre, düşmanla iş birliği yapmak suretiyle vatana ihanet eden kişilere ölüm cezası verilmesi öngörülmüştür (Aktoy, 2020: 7). Cumhuriyet döneminde Türk Ceza Kanunu (TCK) İtalyan Ceza Kanunu’ndan yararlanılarak hazırlanmıştır. İtalyan Ceza Kanunu’nda ölüm cezası olmamakla birlikte 1 Mart 1926 Tarih ve 765 Sayılı TCK’da ölüm cezasına yer verilmiştir. Buna göre TCK’da 14 maddede ölüm cezasına yer verilmiştir. 8 Haziran 1933 Tarih ve 2275 Sayılı Kanunla 450/1. maddenin uygulama alanı genişletilmiştir.¹⁹

İdam cezası Türkiye’de uzun yıllar mevzuatta yer alan ve uygulama alanı bulan bir ceza olarak AB uyum süreci ile birlikte Türkiye’de 2004 yılında tamamen kaldırılmıştır ve o tarihten sonra Türkiye’de kimse idam edilmemiştir.²⁰

İdam cezasının kaldırılması veya uygulanması gerektiği konusunda İran ve Türkiye’nin önemli hukuki meselesi olarak birkaç yılda bir tekrar gündem olur. İran’da özellikle siyasi

17 Ferhan Aksoy, “Türkiye Cumhuriyeti’nde Ölüm Cezaları ve İnfazına Dair Tartışmalar (1923-1950)”, (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2016), 36.

18 Ahmet Kılınç, “İdam Cezasının Tanzimat Döneminde Osmanlı Hukukundaki Görünümüne İlişkin Birkaç Kaynak ve Bu Kaynakların Tahlili”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları Dergisi* 11(2011), 36.

19 Tekin İdem, “Cumhuriyet Döneminde Kadın Mahkûmlara Verilen İdam Cezaları”, *Manas Sosyal Araştırmaları Dergisi* 11/2, (2022), 730.

20 Aliye Ak, “Avrupa Birliği’ne Uyum Sürecinde Türkiye’de İdam Cezası Tartışmaları (1999-2017)”, (Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, 2019), 1.

suçlara karşı verilen idam cezalarının durdurulmasını isteyenler son yıllarda bu tartışmayı uluslararası mahkemelere taşımaya çalışmaktadır. İran'ın İnsan Hakları Merkezi'nin Birleşmiş Milletler'in İran'daki idamlara karşı yaptığı itirazın cevabında şu sözleri kullanmaktadır:

*"Ölüm cezasının yasal standartlarına göre verilmesi, yalnızca "en ciddi suçlar", durumda ve esas kısmı kasıtlı suçlarla ilgili olan Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin 6. maddesinin 2. paragrafına uygun olarak yapılır. Elbette bu durumda yargı sisteminin usulü, ölen kişinin ebeveynlerinin rızasını almaya çalışmaktadır ve İran İslam Cumhuriyeti'nin intikam ve kasten adam öldürme konusundaki temel politikası, nakit para vererek dahi uzlaşmayı teşvik etmektedir."*²¹

2. Eserlerin İçeriği

2.1. Surnâme

Surnâme, Aziz Nesin'in az tanınmış eserlerinden biri sayılmaktadır. Bu eser Aziz Nesin'in diğer eserleri gibi mizahi bir dile sahiptir. Romanın ana karakteri Hayri, berber dükkânını işleten genç bir adamdır. Uzun zaman dükkânının komşusu olan biri tarafından tacize uğrayan Hayri, intikam almak için onun çocuğuna tecavüz etmeye karar verir ama son anda vazgeçer. Hayri çocuğun bağırması ve halkın onu duymasından korktuğu için gayri ihtiyari bir şekilde onun ağzını eliyle kapatır. İşte bu sebepten dolayı çocuk boğulur. Mahkemede tanıdıkları ve komşularına utandığı için kendine yıllar boyunca kendine yapılan tecavüzlerden söz etmez ve hemen tecavüz girişiminde bulunduğunu kabul ettiği için idam cezasına çarptırılır. İdam edilmeden önce ise hapse düşer. Hapiste hayatı boyunca hiç karşılaşmadığı suçlular ile görüşür ve onlar arasında hayatta kalma mücadelesine girer. Roman boyunca Hayri, normal ve sakin bir insandan korkunç ve tehlikeli bir suçluya dönüşür. Hapishanenin birçok önemli suçlusuyla kavga edip bazılarını öldürmeye kalkar. Bu şekilde hapishanenin ağası olur. Bu kavgalar ve sorunların başlamasıyla hapishane sorumluları Hayri'yi siyasi suçluların koğuşuna göndermeye karar verir. Entelektüel karakterler olan bu koğuştaki suçlular Hayri üzerine önemli etkiler bırakırlar. Hayri, insanlığın dünyadaki amacı suç ve toplumun ilişkisi hakkında her gün yeni şeyler öğrenmeye başlar ve kendi hayatı ve düşünceleri hakkında şiir yazar. Böyle olunca artık hapse giren ilk halinden çok farklı bir karaktere sahip olur. Romanın sonunda ise Hayri insanlara bir ibret olarak Sultan Ahmet Meydanında çok büyük ve kalabalık bir törenle asılıp idam edilir.

2.2. Bir İdam Mahkûmu

Bir İdam mahkûmu hikâyesi, Ali Muhammed Afgânî'nin toplumsal eleştiri alanında yazdığı önemli hikâyelerinden biri sayılmaktadır. Eserde hamamda bir tefeciye öldüren hamamcının hapishanedeki hayatı ve kurtuluş hikâyesi anlatılmaktadır. Hikâye boyunca Berage'nin dilinden cinayet gecesi hakkında herhangi bir şey söylenmez ve olay hakkındaki bilgiler genelde memurlar

21 <https://www.isna.ir/news/1401033121663/امام-مجازات-در-یاره-مجازات-ات-اعدام> Erişim: 17 Temmuz 2021).

ve diğer karakterin düşünceleridir. Savcıya göre Berage halkın etkisinde ve onları kurtarmak amacıyla bu suçu işlemiştir ve aslında kendisi bir nev'i suçsuzdur. Ama Berage mahkemede suçunu kabul etmiş bu yüzden de hemen idam cezasına çarptırılmıştır. İdam gününden önce Berage'nin koğuştaki tek arkadaşı Zeki, onunla görüşmek için çağırılır. Çok tehlikeli ve meşhur bir suçlu olan Zeki, Berage'nin korkusu ve ağlamasını görünce onu kurtarmaya karar verir. İran ceza kanununa göre, bazı özel suçlarda bir suçlu ölen kişinin ailesine diyet ödediği takdirde ölüm cezasından kurtulabilir. Berage'nin işlediği suç ise bu kategoride yer almaktadır. Zeki ailesine ait olan bir araziye satıp parasının bir kısmı ile diyeti, ölen tefecinin ailesine ödedikten sonra Berage'nin kurtulmasını sağlar. Paranın diğer kısmını da yıllarca ondan uzak yaşamış olan eşine göndererek hapisten çıkacağı güne kadar ona yardım etmeye çalışır.

3. Karşılaştırmalı İnceleme

Her iki eser iş yerlerinde bir insanı öldürdükleri için idam cezasına çarptırılmış iki suçlunun hapse düştükten sonra başına gelenleri anlatmaktadır. Biri berber dükkânını işleten Hayri adında genç bir adam, diğeri ise küçük bir şehirde hamam sahibi olan Berage'dir.

Berber Hayri, yıllar boyunca dükkân komşusu olan bir adam tarafından sürekli tecavüze uğradıktan sonra intikam almak için onun oğluna tecavüz girişiminde bulunmuş sonunda onu boğmuştur. Hamamcı Berage de yaşadığı şehrin halkını kurtarmak düşüncesiyle bir gün hamamına gelmiş olan meşhur bir tefeciye boğup öldürmüştür. Her iki karakter normal, sakin ve yukarıda geçmiş olan suçları işledikleri zamana kadar hayatında herhangi bir suç işlememiş insanlar olarak dış sebeplerin etkisinde beklenmedik bir şekilde bir insanın işleyebileceği en büyük suçlardan birini işlemiş, başka bir insanın canını almıştır.

İşlenmiş olan iki suçun ortak noktası çevrenin etkisidir. Berber Hayri'nin katil oluşu, ırz düşmanlığı şeklinde ortaya çıkan intikam hırsının da nedeni çevredir; suç motifini polisten saklayarak hak ettiğinden daha ağır bir cezaya çarptırılmasının nedeni de çevredir.²² Berber Hayri öldürdüğü çocuğun babası tarafından yıllarca tecavüze uğradığı için bir gün intikam almak amacıyla onun oğluna tecavüz etmeye karar verir ama bunu yapmak istemediğini anlayınca çocuğu susturmak ister ve kimsenin haberdar olmaması için çocuğun ağzını tutar ve onun boğulmasına sebep olur. Ama ne mahkemede ne başka yerde işlediği suçun sebebinden bahsetmez çünkü halk tarafından yargılanmak korkusundan kimsenin ona yıllarca tecavüz edildiğini bilmesini istemez. Bu şekilde ise ölüm cezasına razı olur.

Berâge ise tefeci ile hiçbir zaman ortak bir çalışması veya ilişkisi olmadığı halde başkalarını kurtarmak amacıyla onu öldürmüştür. Onun suçuyla ilgilenen savcı bile öldürme olayını şu şekilde açıklamaktadır:

“Hamamda keselediğin herkes sana her gün ‘Berage, Pionaz bugün gusül abdesti için hamama geldi mi? diye soruyormuş sonra da: ‘Adam Sarraf, tefeci, kiracıları bir gün ödemeyi geciktirdiği zaman sokağa atarmış ve buna benzer dedikodular’ diye anlatmaya başlamış. İşte buna benzer konuşmalar senin gibi kültürsüz bir insanın gönlü üzerine kötü

22 Gürsel Aytaç, *Çağdaş Türk Romanları Üzerine İncelemeler*, (İstanbul: Gündoğan Yayınları, 1999), 183.

etkiler yapar. Akşam da şehrin gençleri hamamın kapalı havuzunda yüzmeye gelince başka bir şekilde seni etkilemiş. "Berage bu adam sabah hamama gelince ona bir şey içer. Senin yüzün cin gibi! Korkut adamı biraz ayağının altına sabun dök falan..."

*"Onun soruşturma kayıtlarında böyle bir şey yazılmamış ama ben yirmi yıllık cezai tecrübem ile bu şehrin adamlarını tanımazsam burada doğmamış sayılırım."*²³

Çevre ve çevrenin suçlu üzerindeki etkisi her iki yazarın dikkat ettiği husustur. Yazarların, eserlerine her iki mahkûmun işlediği suçlarda çevrenin etkili olduğunu da eklemeleri; okuyucunun zihninde özellikle idamın gerekli olup olmadığı sorusunu oluşturmak amacıyla yaptıkları düşünülebilir. Çünkü bu şekilde aslında suçlular idam edilecek olan bir mahkûmdan daha masum bir görünüme sahip olur ve yazarlar istediği sonuca daha rahat bir şekilde ulaşır.

İki eserde göze çarpan ilk farklılık ise ana karakterlerin seçimi arasındadır. *Surnâme* adlı romanın ana karakteri aynı zamanda idam mahkûmu olan ve roman sürecinde gelişen ve değişen kişidir. Ama *Bir İdam Mahkûmu* hikâyesinin ana karakteri, idam edilmek üzere olan Berage değildir. Hikâyenin ana karakteri, idam mahkûmunun hapishanedeki tek arkadaşı olan Zeki'dir. Zeki hayatı boyunca farklı sebeplerden dolayı sürekli hapishaneye düşen bir suçludur ve idam mahkumu olan Berage, Zeki'nin değişmesi ve hikâyenin sonunda iyi bir karakter olmasına vesile olur.

Aziz Nesin'in *Surnâmesi* ise paralel olarak gelişen iki ana katmandan oluşur. Bunlar romanın asıl konusu olan idamın toplumdaki yerini eleştirmekle; bir suçlunun idam anında ne kadar suçlu olduğunu sorgulayan iki farklı ama birbirlerine bağlı olan katmandır. Birinci katman, insanın sürekli gelişim ilkesi gereğince değiştiği, dolayısıyla bir suçlunun ölüm cezasına çarptırılmasının çelişki olduğu yani farklı sebeplerden dolayı idam cezasına çarptırılmış olan kişinin karakteri, aslında idam anında farklı olabileceği düşüncesinden oluşmaktadır. İkinci katman ise idam mahkûmunun karşısında öteki insanların, çevrenin tutumunu, davranışlarını yansıtan hicivden anlatı katmanı.²⁴

Her iki eserde ele aldığı ilk konu insanın sürekli gelişimi, değişimi ve idam mahkûmu olan katilin de herhangi bir insan olarak sürekli gelişmekte ve değişmekte olmasıdır. *Surnâme* romanında; Berber Hayri karakterinde değişim hapse düştükten sonra iki aşamada gerçekleşir. İlk olarak tecavüzcü ve katil olarak romana dâhil edilen Hayri; hemen ilk baştan hapishane ortamına alışkın bir suçlu olmadığı ve oradaki diğer mahkûmlardan çok farklı bir karaktere sahip olduğunu belli eder. Aziz Nesin Ana karakterin hapishaneye girişini şöyle betimlemektedir:

"... kapı açıldı, jandarma, şangırdatarak bileğinden zincir kelepçeyi çözdüğü bir delikanlıyı sırtından itip kapıyı kapadı, dışarıdan kilitledi. eroinden, afyondan, esrardan kendilerini dahaca yitirmiş olanlar, içeri itilen delikanlıyı görünce tıpkı külhanbeylerin yoldan geçen kızlara laf atmak için ıslık çalmaları gibi, hep birden ıslık çaldılar....sonra sağ elini birleştirdiği beş parmağını, abartılı ses çıkartarak optü.

-Geçmiş olsun arkadaş

-Geçmiş olsun delikanlı

23 'Ali Muhammed Afgânî, *Mahkûm be İ'dâm*, (Tahran: İntişârât-i Negâh, hş. 1378/2000), 28.

24 Aytaç, *Çağdaş Türk Romanları Üzerine İncelemeler*, 183.

-Geçmiş olsun anam

-Geçmiş olsun arkadaşım

-Geçmiş olsun yavru

Delikanlı her birine utana sıkıla, "sağ olun" dedi.

Ne işten düştün anam?

Yirmi bir yaşında olan ama yaşından çok toy gösteren körpeçik delikanlının elma alı yanaklarındaki kayısı tüylü teni kızarıp yüzü pençe pençe harlandı. Sonralara fisildarcasına, -"Ben Berber Hayri'yim" dedi."²⁵

Hem kişiliği sebebiyle hem işlediği suçtan dolayı çekingen ve utangaç olan berber Hayri hapse düştükten sonra sürekli sözlü ve cinsel tacize uğrar. Bu hakaretlerin sonucunda ise bir gün diğer mahkûmlar gibi olmaya karar verir ve yatağın bir kısmından yaptığı şişle hapishanedeki önemli zorbalardan birini bıçakladıktan sonra hincını çıkarır mahkûmların gözünde de artık önceki genç ve utangaç Hayri yerini kaba, korkmaz ve güçlü bir Hayri alır.

Hayri'nin ikinci değişim noktası ise annesinin ölüm haberini alıp siyasiler koğuşunda tutuklu olan siyasi mahkûmlar ile tanışmasından sonra gerçekleşir. Hayri idam edilmeden önce hapishanede siyasi mahkûmlar koğuşuna gidip onlar ile tanışma fırsatı bulur. Bu mahkûmların düşünceleri ve konuşmaları Hayri için farklı ve yeni bir dünyanın açılmasına sebep olur. Sonradan aralarına katılan biriyle 7 kişi olan siyasiler, romanda kahramanı etkileyen olumlu kutup niteliğindedir.²⁶ Siyasi mahkûmlar arasında ise en çok etki bırakan kişi Ragıp Usta adında bir şahıstır. Hayri; Ragıp Ustanın etkisinde şiir yazmaya başlar ve hatta son isteği olarak şiir defterinin ona gönderilmesini ister.²⁷ Ragıp Usta karakteri, romana dahil olduğu andan itibaren tamamen iyimser, sakin, hak ve hukuku savunan, insanın özünde iyi olduğunu düşünen bir karakter olarak çizilmiştir. İşçi haklarını savunan bir karakterdir ve işçiliğin onurlu bir uğraş olduğunu ve dünyanın geleceğini işçilerin kurtaracağını düşünmektedir.²⁸ Kızgım, kaba ve tacizci suçlularla dolu hapishanede bu kadar sakin ve iyimser, bilgili ve özellikle diğerlerden farklı konuşan bir insanla karşılaşmak Berber Hayri üzerinde ilk görüşmede büyük bir etki bırakır ve az bir zamanı kalan ömrünün devamında bambaşka bir insan olmasına sebep olur. Aytaç, *Surnâme* romanı üzerine yazdığı makalesinde siyasi karakterlerin, kahramanın eğitilmesi için yazar tarafından idealize edilmiş olduğu tespitini yapar. Romanın sonunda ise idamdan önce Hayri'nin aklından geçen sözlerin hepsi Ragıp Usta'nın sözleridir.

"Hayri, Ragıp Usta'nın sesini duyar gibi olmamış, duymuştu, duyduğunu sanmıştı. Ağlıyordu, şimdiye dek hiç ağlamadığı gibi ağlıyordu. Yirmi bir yaşında cezaevine sokmuşlardı, şimdi yirmi beş yaşındaydı. O güne dek hiç kimse ona arkadaş dememişti. Ona ilk Hayri arkadaş diyen Ragıp Ustaydı. Onlar siyasi koğuştakiler birbirlerine de arkadaş diyorlardı. Hayri ağlıyordu."²⁹

25 Aziz Nesin, *Surnâme* (İstanbul: Nesin Yayınları, 2021), 14.

26 Aytaç, *Çağdaş Türk Romanları Üzerine İncelemeler*, 185.

27 Nesin, *Surnâme*, 117.

28 Nesin, *Surnâme*, 74.

29 Nesin, *Surnâme*, 156.

Hayri'nin idamdan önceki son sözleri de tamamen Ragıp Usta'nın etkisinde ve aslında romanın sonucu olarak değerlendirilebilen sözlerdir. Aslında yazar Ragıp Usta aracılığıyla söylemek istediği konuyu Hayri'ye söyleyip sonunda da Hayri'nin dilinden okuyucuya aktarmıştır. :

"Sonsuz değişime inanıyorum ben, dedi. Her şey, ama her şey durmadan değişir.

Bu sözün bilinmedik bir yanı olmadığı için kurul üyeleri önemsemediler ilkin, ama sonra berber Hayri:

*-Ben de değiştim, değişiyorum da... dört yıl önce çok ağır suç işlemiştim, suçluydum. Ama dört yılda o denli çok değiştim ki, başka bir Hayri oldum, başka insan oldum."*³⁰

Karşılaştırmamızın diğer eserinin ana karakteri Zeki ise, Hayri'den farklı olarak romanın başında çok korkunç, tehlikeli ve hapishanedeki jandarmalarla bile tartışan bir karakterdir. *Surnâme* gibi diğer eserde de hikâyenin girişinde hemen başkahraman olan Zeki ile tanışırız:

"... babasız nerede uyumuştur? Babasız istiyorum. Kendi koğuşunda yok.

*Babasız bu koridorda olan tutuklulardan biriydi. Asıl adı Zeki ama çok şımarık ve uyumsuz olduğu ve en küçük çarpışmayı kavgaya dönüştürdüğü için arkadaşları yıllar önce ona bu lakabını vermişler. Onun yeri normalde daha az cezası olan koğuştaydı ama kavgalar ve suçlarından dolayı onu tutukluların daha çok sınırlamaları olduğu koğuşa getirmişlerdi. Sayıları daha az olduğu için çatışmaları da azdı ve hapiste kalma dönemleri de daha uzun olmasından dolayı hapishane durumunun zorluklarına alışmış uyum sağlamışlardı."*³¹

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Zeki'deki değişim çok anlık bir şekilde okuyucuya aktarılır. İdam Mahkûmu olan Berage idamdan önce son defa hapishanedeki tek arkadaşını görsün diye Zeki'yi onun yanına götürürler. Zeki bu görüşmeye bile çok isteksiz ve kaba gider. Hapishane müdürünün odasında Berage ile görüşmeye gittiği zaman, onun idam korkusu ve ağlamasını görünce bir anda çok değerli olan araziye satmakla Berage'nin idam edilmemesi için gereken parayı karşılamaya karar verir. Bu anlık değişimle Zeki hikâyenin devamında tamamen farklı bir karakter olarak önümüze çıkar. Tabii ki hikâye türünün roman türüne nazaran kısa olması bunun ana sebebi olabilir.

"Zeki sokağın başından bir paket ithal sigara, biraz çikolata ve yiyecek aldı. Tekrar yola çıktıktan sonra jandarmaya doğru şöyle dedi:

-Biliyor musun Najaf, Ben sadece o zavallı kimsesizin idam edilmemesini isterdim. Kendin de gördün bundan başka bir çare yoktu. Bir ay daha yaşarsa bile değer. Ne kadar korktuğunu sen de görmüştün. Kendisi bu paraya sahip olsaydı idamın bir gün bile ertelenmesi için ödemez miydi?

Kuru bir gülümsemeden sonra ekledi:

*-Kötü bir muamele değildi Najaf. Bu da hapishanedeki çocuklar için tatlı. Benim sekiz yıllık hapis cezamdan iki buçuk ay geçmiştir. Eşime gelip hapishane ofisinden paranın geri kalanını alsın diye bir mesaj gönderirim. Babam ve diğerleri hapishaneye yakın olan bir yerde bir oda kiralsınlar."*³²

30 Nesin, *Surnâme*, 160.

31 Afgânî, *Mahkûm be İ'dâm*, 8.

32 Afgânî, *Mahkûm be İ'dâm*, 40.

İki eserin diğer benzerlik noktası yazarların idam cezasına yaklaşımıdır. İdamın bir ceza olarak katl-i nefis (insan öldürme) suçuna karşı uygulanması; her iki eserde konunun önemli bir kısmını teşkil eder. Aziz Nesin'in idama yaklaşımı Ali Muhammed Afgânî'den çok daha sert ve açıktır. Aziz Nesin'in mizahi dili de bu eleştirinin daha sert olmasına sebep olan etkenlerden biridir. *Surnâme* romanında Gözlüklü Beyefendi karakteri idam ve idamın farklı ülkelerdeki durumu ve hatta farklı ülkelerde kaldırılması hakkında sürekli mahkûmlara bilgi verir. Romanın bir bölümünde şöyle bir cümle geçmektedir:

*"Gelecekte belki idam cezası kalkacaktı ama, Berber Hayri'ye o mutlu geleceği beklemesi için fırsat vermezlerdi ki..."*³³

Bir *İdam Mahkûmu* hikâyesinde de idam cezasının gerekli olup olmadığı konusu farklı yerlerde geçmektedir. Hikâyenin ilk bölümünde şehirde idamı uygulayan tek bir celladın bulunması hakkında jandarma ve bir mahkûm arasında şöyle bir diyalog geçer:

*"Eğer söylediğin kişi de bunu yapmazsa ve şehirde başkası da yoksa ne olacak? Hiç kimse mahkûmun boynuna idam ipini bağlayıp darağacına çekmek ve ayağının altında sandalyeyi iteleme olmasaydı ne kadar iyi olurdu. Bu durumda kesin bağışlanırdı. Ondan sonra da hiç kimse idama mahkûm olmazdı. Dünyada hiçbir suçlunun idam edilmediği bir şehrin eskiden ya da şimdi de var olduğunu duymuştum. İnsan arayıp şu şehri bulsa da oraya gitse keşke."*³⁴

Görüldüğü gibi her iki eserde mahkûmların, ya da başka bir deyişle yazarların ütopyası idamın uygulanmadığı şehirlerdir. Bu şehirler her iki eserde hep bir ütopya şeklinde ya bir hayal gibidir. Hiç görmedikleri Batı ülkelerinde yer almaktadır. Ama idama karşı olan sadece mahkûmlar değildir. Her iki eserin gardiyanları ve jandarmaları da bir suçlunun idam edilmemesi gerektiğini düşünürler ve bunu sırf bir görev olduğu için yaptıklarını pekiştirirler. Afgânî'nin eserinde Savcı; öldürülen kişinin ailesinin zaman içerisinde daha sakin olup idam isteğinden vazgeçmeleri için idam tarihini bir kaç sefer ertelemiştir.³⁵ Hikâyenin devamında ise Berage ile konuşurken ona idamı isteyerek yapmadığını söyleyip aslında kendisinin de bu idam cezasının uygulanmasından vicdan azabı çektiğini gösterir.

*"Bak oğlum, benim adalet sistemi ve mahkemede senin idam olmanı istediğim için seninle herhangi bir sorunun olduğunu düşünme sakın. Ben görevimden dolayı bunu yapmaya mecburdum. Ben halkın temsilcisi olduğum için cinayetin umumi boyutuna önem veriyorum. Ben her idamın başka bir idamı önlediğini bilirim. Ama senin bu suçu cehaletten dolayı yaptığını gördüm."*³⁶

Savcının *"Ben her idamın başka bir idamı önlediğini bilirim"*³⁷ cümlesinin açıklanması iki eserde de görülür. Her iki eserde de kanunu uygulayan şahıslarla beraber birçok insan bu konuya inandıklarını, idamın aslında ibret verici olduğunu, başka bir suçu ve ölümü önlediği öne sürülür. İdamın bir ibret aracı olarak gözükmesi de Aziz Nesin tarafından şu cümle ile eleştirilmektedir: *"İbret dersi alacaklardan okuryazar olmayan beş on kişilik bir topluluk*

33 Nesin, *Surnâme*, 67.

34 Afgânî, *Mahkûm be İ'dâm*, 17.

35 Afgânî, *Mahkûm be İ'dâm*, 27.

36 Afgânî, *Mahkûm be İ'dâm*, 27.

37 Afgânî, *Mahkûm be İ'dâm*, 27.

cesedin karşısında toplanmış, hüküm özetini okuyamadıklarından bu adamın neden asılmış olabileceğini aralarında konuşuyorlardı."³⁸

Her iki eser de idamın halkın arasında ve şehrin meydanında bir ibret olarak uygulandığına değinmiştir. Ama iki eser arasındaki başka farklılık da bu konudadır. Çünkü *Bir İdam Mahkûmu* hikâyesindeki savcı, öldürülen kişinin ailesinin istemesine rağmen idamın şehrin meydanında yapılmasını istemez ve idamın direkt hapisanede yapılmasına emir verir. Ama *Surnâme*'de idam Sultan Ahmet Meydanı'nda yapılır ve aslında idamın bir şenlik olarak tüm insanların gözü önünde yapılması Aziz Nesin'in eleştirdiği önemli konulardan biridir. İdam gününü bir şenlik olarak betimleyen Aziz Nesin, olayların nasıl ilerlediğini mizahi bir dil ile her satırda eleştirir. Aziz Nesin'in gözünde, idam cezasının uygulamasına katılan insanlar için idam olacak bir insanın gerçekten suçlu olup olmadığı ya da ne kadar suçlu olduğundan daha ziyade bir törenin yapılması ve herkesin bu olaydan kendi adına ders çıkarmasıdır.

Her iki eserin ana konusu erkekler hapisanesinde geçtiği için kadınlara pek yer verilmemiştir. Ama kadınların hayatı ve onlara karşı davranışlar ve toplumdaki yeri hikâyenin tamamlayıcısı olarak ona eklenmiştir. Bu yüzden az da olsa her iki yazarın, kadınların toplumdaki meselelerine bakış açısı hakkında bilgi sahibi olabiliriz.

Afgânî'nin hikâyesinde iki önemli kadın karakter var. Biri öldürülmüş olan tefecinin annesi ve diğer tutuklu olan Zeki'nin eşi Nergis. Hikâyede tefecinin annesinin hayatı hakkında pek bilgi sahibi olamıyoruz. Sadece onun çocuğunun intikamı olarak Berage'nin asılmasını istediği ve bu konu üzerinde ısrarcı olduğu, hapisane çalışanları tarafından sürekli konuşulur. Tefecinin ayrıca aynı zamanda üç eşi vardır ama hikâye boyunca onlardan pek söz edilmez. Sadece zengin bir insanın yapmak istediği her şeyi yapabileceğine örnek olarak gösterilir. Ama Zeki'nin eşi Nergis; okuma yazma bilmeyen, geleneksel bir kadının tüm özelliklerine sahip olan bir karakterdir. Eşinin suçlu olması ve hayatında ona zorluklar yaşatmasına rağmen onu çok sever ve bu sevgiyi yapabildiği her şekilde göstermeye çalışır. Nergis, kendi fotoğrafını kocasına gönderir ama tamamen geleneksel ve hassas bir erkek olan Zeki; hapisanede başka tutukluların o fotoğrafı görüp ona yan gözle bakmamaları için eşine geri gönderir. Nergis her zaman eşini görmek için hapisaneye gelir ve konuşurken hayatındaki yalnızlığı ve sorunlarını ona anlatmaya çalışır.

"Hapishaneye görüşmeye geldiği günler, asla üzgün olduğunu göstermezdi ama gözlerinde ne kadar onun özgürlüğe kavuşmasını beklediği besbelliydi.

- Efendim? Ne dediğini duymadım.

- Evde yalnız olduğu günlerde ne yapıyorsun dedim?

-Yapacak bir şey buluyorum, babamın evinde olduğum zamanlarda ne yapıyordum ki?!

- O zaman hiçbir şey yapmıyorsun demek.

- İp aldım bir şey örmek için ama yapasım gelmiyor.

- Ne örmek istiyorsun

- Senin için yünden bir bluz örmek istiyorum. Kışta üşümeysin diye. Ama sen çıkacaksın

değil mi?

- Sekiz yıldan iki buçuk ay geçti. Nergis bir şey diyeceğim

Genç kadın ağlamayı engellemek için kaşlarını yukarıya çekiyor

- Efendim, ne diyorsun?

- Biz evlenmemeliydik. Bu benim hatamdı. Benimki gibi geçmiş olan bir adam senin gibi değerli bir kıza layık değildi.³⁹

Nergis geleneksel biri olarak eşinin tüm hatalarını görmezden gelip sadece onun yanında olmak ve onunla yaşamak ister. Hapishanedeki görüşmelerde bile hiçbir zaman onun hatalarını dile getirmez.

Zeki'yi arazisini satıp Berage'nin idamdan kurtulması için hapishanenin dışına götüren ve ona eşlik eden memur ise kadınlara karşı tamamen karamsar ve kaba bir karakterdir. Kendisi kayın babasının evinde yaşar ve hiçbir zaman kadınları dinlememek gerektiğini düşündüğü için 'Adam eşinin sürahisıyla lavaboya gitmemeli' der.⁴⁰ Hikâyenin sonunda Zeki arazi satışından kalan parayı eşine vermek istediği zaman ona 'Eşin parayı alıp senden ayrılıp giderse ne yaparsın' diyerek onu tembihler.⁴¹

Surnâme'de ise kadınların toplumdaki sorunu daha açık bir dille anlatılır. Hapishanede tutuklu olan birçok suçlunun işlediği suçların hepsi ya da bir kısmı kadınlarla ilgili olup çoğu şiddet veya tacizden dolayı hapse düşmüştür. Bu yetmiş yaşında bir adamın bir kızı taciz ettikten sonra onu öldürmesi; kendisinden kırk yaş küçük olan bir kızla evlenen bir adamın cinsel eksikliğini kimseye anlatmasın diye eşini öldürmesi; genç bir oğlanın babasının ölümünden sonra yalnız kalan annesinin başkasıyla ilişkide olduğunu düşündüğü için onu öldürmesi; uç eşi üzerine tekrar genç bir kadınla evlenmek isteyen bir hoca efendinin kızın ailesinin rızası olmayınca kızı kaçıırıp öldürmesi; çocuk sahibi olamayan kadınları tedavi eden bir hocanın onlara aslında onlara tecavüzde bulunduğu ortaya çıkması ve buna benzer birçok örnek Aziz Nesin'in çalışmamızın konusu olan romanı vasıtasıyla kadınların durumunu ve toplumun kadınlara karşı gösterdiği muameleyi eleştirdiğini gösterir.

Yazarların eserlerinde, kadınlar hep zor durumlar yaşayıp erkeklerin yanlışları, yersiz istekleri veya şüphelerinin sonucunda ağır bedeller öderler. Aslında anneler, kardeşler, sevgililer ve çocuklar; tüm kadın karakterler kötü durumdadırlar ve normal hayat yaşayan hiçbir kadın karakter eserlerde bulunmamaktadır. Her iki yazar eserlerinin ana konusu olmamasına rağmen; dolaylı bir anlatım ile kadınların toplumda ikinci sınıf olarak muamele görmelerini ve erkekler tarafından küçümsenip eziyet çekmeleri eleştirmiştir.

Sonuç

Karşılaştırmalı inceleme bölümünde de değindiğimiz gibi her iki eserin ana fikri insanların sürekli gelişim ve değişimi ve aynı zamanda çevrenin insan üzerindeki etkisidir. Berber Hayri'nin

39 Afgâni, Maḥkûm be İ'dâm, 24.

40 Afgâni, Maḥkûm be İ'dâm, 40.

41 Afgâni, Maḥkûm be İ'dâm, 41.

katil oluşu, ırz düşmanlığı şeklinde ortaya çıkan intikam hırsının da nedeni çevredir. Berage için de aynı durum söz konusudur. Berage kendisi direkt tefeci ile herhangi bir etkileşimi olmamasına rağmen çevresi ve şehirdeki diğer insanların tefeci yüzünden mağdur olup zor durumda kalmasının yanı sıra halkın sürekli ondan tefecinin başına bir şey getirmesini istemeleri; içinde bir kırgınlık oluşturur. Her iki yazarın değindiği ana mesele bir insanın suç işlemesinin tek sebebi kendi isteği olmaması ve bir suçun işlenmesi konusunda birçok şeyin etkili olmasıdır. Tabii ki bir suçun başka etkenlerin etkisinde yapılması; bir suçluyu masum kılmaz. Ama hem Nesin hem de Afgânî'nin değindiği mesele insanlara değişebilmeleri için ikinci bir fırsatın verilmesi gerektirir.

Ancak iki yazarın dili bu konuda birbirlerinden çok farklıdır. Aziz Nesin birçok eserinde de olduğu gibi istediği konuyu mizahi bir dil ile okuyucuya aktarır. Nesin, gerçek hayatta örneği olan olayları ironi, parodi, metafor ve kara komedi tekniklerini kullanarak eserlerinde işlemeyi tercih eder. İlk okumada çok normal gözükken birçok komedi ve gerçek olay aslında çok daha derin ve önemli sonuçlara sahiptir.

Nesin'den farklı bir şekilde Ali Muhammed Afgânî; mizahi dili kullanmadan olayları gerçek hayatta olduğu gibi aktarmaya çalışır. Afgânî'nin yazarlık düşüncesi gerçekçi olup bir kamera gibi olanları hiç değiştirmeden okuyucuya göstermeye çalışır.

Afgânî'nin eseri hikâye olması açısından daha kısa olup az olaylar ile gelişir. Halbuki *Surnâme* bir roman olarak yazarın farklı olaylara yer vermesine uygun bir zemindir. Nesin, karakterlerin gelişim ve değişimini daha iyi bir şekilde göstermeyi başarmış, yaşadığı toplumu birçok yönden eleştirmeye fırsat bulmuştur.

İki yazarın en çok dikkat çektiği nokta idam cezasının uygulanması ve insanlar üzerindeki etkisidir. İki yazarın ortak noktası idama karşı olmalarıdır. Aziz Nesin bu konuyu Afgânî'ye nazaran daha açık bir şekilde dile getirmiştir. Afgânî, idamın işlevi ve kaldırılması konusuna daha dikkatli bir şekilde yaklaşır ve Nesin'de olduğu gibi net bir şekilde hukuk sistemini eleştirmez.

İki yazar toplum eleştirisi konusunda tüm düşüncelerini okuyuculara aktarmaya çalışmış; toplumun değişmesini ve istedikleri ütopyanın (idam cezasının olmadığı bir toplum) kendi toplum ve ülkelerinde oluşmasını ummaktadırlar. Her iki eserde de toplumun farklı tabakalarından olan iyi ve kötü karakterlere yer verilerek eleştiri yapılmış; sonuç çıkarma okuyucuya bırakılmıştır.

İki eserin sonucu ise birbirlerinden farklıdır. Nesin'in romanında bir trajedi ile karşı karşıyayız. Büyük bir suç işlemiş birinin idamdan önce hapisanedeki yaşantılarından hareketle bir iç değişime uğraması, okuyucuda kurtulma arzusunu oluşturur ama sonunda iç değişiminin en uç noktasında idam edilir. Öte yandan Afgânî'nin hikâyesi mutlu bir sonuca sahiptir. İdam edilecek karakter, iç değişime uğrayan koğuş arkadaşı tarafından, ölen kişinin ailesine istedikleri miktarı ödemek suretiyle idamdan kurtulur ve hayatına devam eder. Değişen karakter olan Zeki ise hapisaneye gider ve hapisten sonraki hayatının nasıl olacağı hayalini kurar. Aziz Nesin'in hikâyenin sonunda kullandığı dil de beklendiği gibi daha acı ve serttir ve romanın diğer bölümleri gibi toplumsal eleştiriyi tercih etmiştir.

Giriş bölümünde değindiğimiz gibi idam cezası yıllar önce Türkiye’de kaldırılmıştır. İrân’da ise hala uygulanan bir cezadır. Bu cezanın iki ülkede de hala önemli tartışmalara sebep olması bu iki eserin önemini artırır. İki aydın yazarın bu eserlerindeki görüşleri muhakkak kendi toplumlarının bir kısmının görüşleri de olabilir. İdamın hukuki bir ceza olarak etkili olup olmadığına sonucu bir edebiyatçının bulabileceği bir cevap olmazsa da bu cezanın toplum üzerindeki etkilerini ve sonuçlarını gözlemek ve onları eserleri vasıtasıyla herkese aktarmak kesinlikle yazarların görevlerine dâhildir. Bu açıdan baktığımızda toplumsal eserler alanında önemli yazarlardan olan Nesin ve Afgânî’nin idamın toplum üzerindeki etkisini her iki eserde iyi bir şekilde göstermeyi başardığını söylemek mümkündür.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

Afgânî, ‘Ali Muhammed. *Maḥkûm be İ’dâm*. Tahran: İntişârât-i Negâh, hş. 1378/2000.

Ak, Aliye. “Avrupa Birliği’ne Uyum Sürecinde Türkiye’de İdam Cezası Tartışmaları (1999-2017)”. Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, 2019.

Aktoy, Ferhan. “Türkiye Cumhuriyeti’nde Ölüm Cezaları ve İnfazına Dair Tartışmalar (1923-1950)”. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2020.

Atay, Rıfat ve Kesenci Merve. “Aziz Nesin’in Düşüncesinde Ateizmin Yansımaları”. *Türkçe Akademik Araştırmalar Dergisi* 4, (2020): 521-535.

Aşkın, Ahmet Cevdet. “Bir İktidar Gösterisi Olarak Halka Açık İnfazlar”. *İletişim Dergisi* 4 (2019): 35-48.

Aytaç, Gürsel. *Çağdaş Türk Romanları Üzerine İncelemeler*. İstanbul: Gündoğan Yayınları, 1999.

Balaban, Fatma. “Aziz Nesin’in Hikâyelerinde Yapı ve Tema”. Yüksek Lisans Tezi, Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar: 2006.

Harandî, Muhammed Ca’feri. “Nigares-i Bi Mücâzât-ı İ’dâm Der İslâm”. *Neşriye-yi Fıkh ve Mabâni-i Hukuk* 8 (hş. 1386/2007): 222-235.

İdem, Tekin. “Cumhuriyet Döneminde Kadın Mahkûmlara Verilen İdam Cezaları”. *Manas Sosyal Araştırmaları Dergisi* 11/2 (2022): 728-743.

İspir, Engin. “Aziz Nesin’in Romanları Üzerine Bir İnceleme”. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2006.

Ḥazâi, Yakub ve ḤAZAÎ, Şîrzâd. “Taḥavvol Der Ayinhâ-yi İ’dâm Der Gozar ez Dovre-i Kâçâr Bi Meşrûtiyet ve Pehlevî”. *Neşriye-yi Pajûheşhâ-yi Tarihi-yi İrân ve İslâm* 23 (hş. 1397/ 2000): 83-104.

Kiân, Seyyed Muhammed. “Taḥbîk-i Meşrû’iyyat-i Kışâs-i Nefs Der Nizâm-i Cezâyi-yi İrân ve İslâm Bâ Meşlehet-i İctimâ’î”. *Faşlnâme-yi Kânun-i Yâr-i Pâiz* 3 (hş. 1396/ 2017): 119-124.

Kılınç, Ahmet. “İdam Cezasının Tanzimat Döneminde Osmanlı Hukukundaki Görünümüne İlişkin Birkaç

- Kaynak ve Bu Kaynakların Tahlili". *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları Dergisi* 11 (2011): 33-62.
- Köroğlu, Mehmet. "İslam Hukukunda Ölüm Cezasını Gerektiren Suçlar". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43 (2015): 214-238.
- Murâdî, Gilâre, Nazariyânî, 'Abdulnâzer ve 'Abidînîyâ, Muhammed Amîn. "Barresi-yi Mafâhîm-i Ganâyî Der Român-ı Şovhar-i Âhû Hânûm". *Neşriye-yi Zabân ve Edebîyât-i Fârsî-i Dânişgâh-i Azâd-i Senendec* 13/48 (hş. 1400/2020): 325-366.
- Nesin, Aziz. *Surnâme*. İstanbul: Nesin Yayınları, 2021.
- Nûrpûr, Muhsin ve Sa'adatî, Muhammed Cevâd. "Mütâla'a-yi Câmî'e Şinâht'-i-yi Tahavvulât-i İ'dâm Der Mala'-i 'Âm Der Câmî'e-yi Pasâ-İnkilâb-i İrân". *Neşriye-yi Pajûheşhâ-yi Hukûkî-i Cezâ ve Curm* 9/17 (hş. 1400/2020): 160-210.
- Rahmânî, Zehrâ. "Naqd-i Edebî İctimâ'-i-yi Âşâr-i Muhammed 'Alî Afgânî". *Gird-i Hamâî-yi Encumen-i Gosteriş-i Zabân ve Edebîyât-i Fârsî-i İrân* (hş. 1395/2016): 220-238.
- Sa'adetî, Muhammed Cevâd, Necefi, 'Alî Huseyinî ve Nevbahâr, Raḥim. "Tabârşenâsî-yi Peyvand-i Keyfar va Kudret Der Nizâm-i Hukûkî-yi İrân". *Neşriye-yi Mutala'at-i Hukuk-i Keyfarî ve Curm-şinâsî* 4/1 (hş. 1396/2017): 38-64.
- Âjâns-ı Haberî-yi İSNA. [https://www.isna.ir/news/1401033121663/-گوثرش-ایران-به-ادعای-گوثرش-واکنش-ستاد-حقوق-بشر-ایران-به-ادعای-گوثرش](https://www.isna.ir/news/1401033121663/-گوثرش-ایران-به-ادعای-گوثرش-واکنش-ستاد-حقوق-بشر-ایران-به-ادعای-گوثرش-واکنش-ستاد-حقوق-بشر-ایران-به-ادعای-گوثرش) (Erişim Tarihi: 17 Temmuz 2021).